

Mirosław Michalik

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Niemówienie i niemowność – treść i zakres pojęć

Wprowadzenie

Niemówienie, celowo na wstępie niezdefiniowane, to termin na gruncie logopedii niejednoznaczny, niepopularny, niewygodny i kontrowersyjny. Logopedzi ze zjawiskiem niemówienia spotykają się *de facto* tylko w przypadku mutyzmu oraz anartrii¹. Przy czym zjawisko pierwsze chętnie wyłączają ze sfery swych aktywności, twierdząc – w znacznym stopniu słusznie – iż jest to problem psychologiczny oraz psychiatryczny (Skoczek 2015). Jednostce drugiej zwykle odmawiają zaś racji terminologicznego bytu². *Niemowność* z kolei to termin zupełnie nieobecny w dyskursie logopedycznym.

¹ Istnieje jeszcze częsty problem niemówienia w afazji. Stanowi on jednak domenę neuropedologii i afazjologii, w mniejszym zakresie logopedii ogólnej.

² Stanowisko takie podzielają i propagują najwybitniejsi polscy badacze dyzartrii: Urszula Mirecka (2008), Zbigniew Tarkowski (1999) i Waldemar Tłokiński (2005). W zależności od przyjętej płaszczyzny interpretacyjnej – etiologiczno-objawowej, praktyczno-terapeutycznej, lingwistycznej i ontologicznej (fenomenologiczno-egzystencjalnej) – problem dyferencjacji dyzartrii i anartrii charakteryzuje się jednak różnym poziomem terminologicznej złożoności. Uwzględnienie kryteriów etiologiczno-objawowych skłaniać musi do włączenia anartrii w spektrum dyzartrii i niewyodrębnienia jej jako autonomicznego zaburzenia komunikacji językowej. Różnica między anartrią a dyzartrią jest rzeczywiście z tego punktu widzenia ilościowa, nie jakościowa. Z kolei przyjęcie perspektywy praktyczno-terapeutycznej zmusza do refleksji i pytań o sens odrębnego bądź zunifikowanego traktowania pacjenta z dyzartrią i pacjenta z anartrią. Rozpatrzenie w kontekście anartrii argumentów neuropsychologicznych (odmienne, przetwarzanie materiału językowego), terapeutycznych (inny dobór strategii postępowania logopedycznego dla osób niemówiących) oraz psychologicznych (często tragiczna świadomość własnego kalectwa) musi skłaniać do traktowania pacjenta z anartrią inaczej niż pacjenta z dyzartrią. Posłużenie się argumentami lingwistycznymi stawia problem różnicowej diagnozy tych dwóch zjawisk jeszcze w innym świetle. Jeśli język postrzegamy jako działanie (*energeia*), a nie dzieło (*ergon*), i jako proces, nie wytwór, wówczas jego brak niesie ze sobą daleko głębsze konsekwencje, niż w przypadku postrzegania go tylko w kategoriach zjawiska statycznego. Osoby niemówiące posługują się zupełnie innymi systemami komunikowania się w stosunku do języka naturalnego. Żadna z alternatywnych metod porozumiewania się nie spełnia cech definicyjnych języków etnicznych; nie posiada także większości cech podstawowych i drugorzędnych charakteryzujących języki naturalne oraz nie można im przyporządkować wielu adekwatnych dla nich funkcji. Pozajęzykowe sposoby porozumiewania się nie są ponadto oparte na uniwersaliach językowych, dlatego ich użytkownikom niedostępna jest relacja język–myślenie i język–rzeczywistość. Ostatnia,

Próby definiowania

W aspekcie terminologicznym roboczy termin *niemówienie* łączyć można znaczeniowo i formalnie z takimi logopedycznymi jednostkami słownikowymi, jak: *niemota* (Surowaniec 1999: 314), *brak mowy* (Surowaniec 1999: 145), *niedowład językowy* (Surowaniec 1992: 148; Surowaniec 2012: 517), *niemowność* (Surowaniec 1999: 317; Surowaniec 2012: 517), *niemożność mówienia* (Surowaniec 2012: 517), *niemowa* (Surowaniec 2012: 517). Intuicja językowa większości logopedom podpowiada, iż konotacje wyżej wymienionych pojęć są pejoratywne i przestarzałe – por. np. *niemota*, *niemowa*, *osoba dotknięta niedowładem językowym*. Również treść członów definiujących większość tych pojęć nie odpowiada znaczeniu *niemówienia* jako zaprzeczenia złożonej czynności, jaką jest mówienie, por. np. definicja *niemowności* jako ‘trudności wysławiania się, braku daru mowy, skłonności do milczenia, małowówności’ (Surowaniec 1999: 317) czy pierwszy z definiensów wyrazu hasłowego *niemota* – ‘syn. afazja, afonia, afrazja, alalia, alalia idiopatyczna, bezmowie, brak artykulacji, brak mowy, głuchoniemota, mutyzm, oligofazja, opóźniony rozwój mowy, słuchoniemota’ (Surowaniec 1999: 314)³. Definiens drugiego leksemu *niemota* –

milczenie, stan lub zwyczaj pozostawania bez mowy, brak mowy; brak umiejętności porozumiewania się słownego najczęściej na skutek głuchoty od urodzenia lub ogłuchnięcia we wczesnym dzieciństwie, zmian organicznych w mózgu w obrębie motorycznych ośrodków mowy, chorób psychicznych, urazów psychicznych (Surowaniec 1999: 314).

jest już treściowo i zakresowo bliższy przyjętej poniżej definicji *niemówienia*. Uwzględniając kwestię negatywnych i deprecjonujących konotacji, można by przyjąć, iż definiendum oddającym treść *niemówienia* mogłaby być *niemowność*, zaś definiensem człon definiujący *niemotę*⁴. W interpretacji etymologicznej *niemowność* byłaby zaprzeczeniem rzeczownika odprzymiotnikowego *mowność*, który z kolei pochodzi od przymiotnika *mowny* (ang. *verbose, of speech*) (Surowaniec 2012: 498)⁵.

filozoficzna, płaszczyzna porównania dwóch zjawisk obnaża odrębność egzystencjalnego fenomenu osób niemówiących w stosunku do pozostałych ludzi. Niemówienie jest zupełnie autonomicznym ontologicznym stanem (Michalik 2012).

³ Za Kazimierzem Ajdukiewiczem przyjmuję, iż „jeden z członów definicji zawiera w sobie człon definiowany i zowie się «członem definiowanym» (po łacinie *definiendum*), drugi jest od wyrazu definiowanego wolny i zowie się «członem definiującym» (po łacinie *definiens*) (1975: 66).

⁴ Powstałaby zatem następująca definicyjna równoważność definiendum i definiensa: *niemowność* – ‘milczenie, stan lub zwyczaj pozostawania bez mowy, brak mowy; brak umiejętności porozumiewania się słownego najczęściej na skutek głuchoty od urodzenia lub ogłuchnięcia we wczesnym dzieciństwie, zmian organicznych w mózgu w obrębie motorycznych ośrodków mowy, chorób psychicznych, urazów psychicznych’.

⁵ *verbose* – ‘mowny, wielosłowny, wielomówny, gadatliwy (o człowieku, rozwlekły (o stylu) (Surowaniec 2012: 333).

Niemowność antonimicznie łączyć można z *mową*, niemówienie – z *mówieniem*. *Mówienie* wg Renaty Grzegorzczukowej to jednostkowy akt nadawczo-odbiorczy, w którym nadawca, chcąc przekazać odbiorcy pewną informację, wybiera z kodu językowego odpowiednie słownictwo i struktury gramatyczne, uruchamia narządy mowne mające zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego wysyła fale akustyczne do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna (Grzegorzczukowa 2007: 14). Ściśle nawiązując do lingwistycznej koncepcji mówienia autorstwa Grzegorzczukowej, można zaproponować następującą, roboczą, wyrosłą z językoznawstwa definicję *niemówienia*: Nadawca, (nie?)⁶ chcąc przekazać odbiorcy pewną informację, nie wybiera z kodu językowego odpowiedniego słownictwa i struktur gramatycznych, nie uruchamia narządów mownych mających zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego nie wysyła fal akustycznych do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych nie dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna (por. Grzegorzczukowa 2007; Michalik 2013). Zaproponowane ujęcie odsyła do swoistego zaprzeczenia, przeciwieństwa zjawiska mówienia, a z punktu widzenia klasycznego sposobu interpretowania hasła najbliższej podanemu definiensowi do definicji zakresowej, określającej zakres desygnatów, do których można odnieść opisywane hasło, a tworzonej przez wyliczenie (Doroszewski 1958)⁷.

Niemowność będąca antonimem rzeczownika odprzymiotnikowego *mowność*, pochodzącego od przymiotnika *mowny*, łączy się z ważnym we współczesnej logopedii terminem *mowa*. Lingwistycznie zorientowana logopedia mowę definiuje za Grabiasem następująco: „Zespół czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego” (2001: 11)⁸. W znaczeniu frazy: „przekazując [...] interpretację

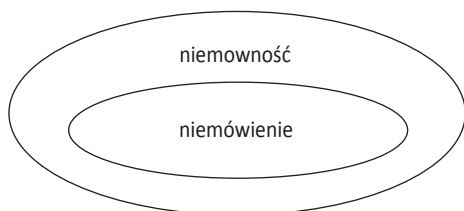
⁶ Często nie można rozstrzygnąć, czy osoba niemówiąca chce (nie chce) przekazywać odbiorcy informację. Są zaburzenia komunikacji, w których brak woli pacjenta na przekazywanie komunikatów słownych (np. mutyzm, niektóre typy schizofazji), w innych, np. w anartrii, pacjenci chcą wyrażać treści myślowe (por. Michalik 2013).

⁷ Redaktor największego polskiego słownika wyróżnia, z punktu widzenia sposobów interpretowania hasła, sześć rodzajów definicji: realnoznaczeniową (wyjaśnia treść hasła bez odwoływania się do jego budowy słotwórczej), strukturalno-znaczeniową (charakteryzuje relację desygnatu eksplikowanej formacji pochodnej do desygnatu wyrazu podstawowego), strukturalną (wskazuje relację formalną między wyrazem hasłowym a wyrazem dla niego podstawowym; odnosi się głównie do rzeczowników odczasownikowych, rzeczowników zdrobniałych i „zgrubiałych” oraz przysłówków odprzymiotnikowych), zakresową (określa zakres desygnatów, do których można odnieść opisywane hasło), synonimiczną (polegającą na przytoczeniu synonimów definiendum), gramatyczną (określającą kategorialne cechy gramatyczne wyrazu hasłowego) (Doroszewski 1958: 30–34; por. także Krzyżanowski 1993: 389–390; Michalik 2006).

⁸ Definicje mowy proponowane przez inne paradygmaty opisu języka i szkoły językoznawcze wyglądają odmiennie. Ich nawet pobieżne prześledzenie pozwala nakreślić linię rozwojową znaczenia terminu. Przykładowo mowę w ujęciu strukturalistycznym łączyć trzeba z podstawowym dla językoznawstwa rozróżnieniem na *langue* (język, system) i *parole*

innym” zawiera się wcześniej zdefiniowane *mówienie*. Wynika z tego, iż *mówienie* ma węższy zakres znaczeniowy od *mowy*. W konsekwencji *niemowność* jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do *niemówienia*. Jej zakres jest szerszy. Reasumując: osoba niemowna (dotknięta niemownością) nie podejmuje zespołu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek mówiący (mówienia), nie poznaje tym samym rzeczywistości na poziomie osób mownych, nie przekazuje także jej interpretacji (na skutek niemówienia) innym uczestnikom życia społecznego (por. Grabias 2001: 11). Semantyczne zależności między *niemownością* a *niemówieniem* przedstawia rys. 1.

Rys. 1. Zakresy semantyczne *niemowności* i *niemówienia*

Źródło: opracowanie własne

Niemówienie i niemowność a lingwistyka

Rozwój znaczenia pojęć

Z dwóch poddawanych analizie terminów tylko *niemowność* bywała definiowana przez najważniejsze słowniki języka polskiego. Chcąc zatem prześledzić w perspektywie diachronicznej zmiany znaczeniowe *niemówienia* i *niemowność*, należy uwzględnić semantykę wyrazów pokrewnych.

W *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (II wyd., III tom, 1857) (Lind.)⁹ występują hasła: *mowny* 1. «mogący mówić (oppos. niemy)», 2. «któremu łącno mówić o czymkolwiek, choć nie wiele mówi, ale może gdzie trzeba abo chce»

(mówienie, użycie systemu), wprowadzonym przez Ferdynanda de Saussure’a (1916/2007). Należy przyjąć, że *langue* (język) jest abstrakcyjny, społeczny, potencjalny, ograniczony, psychiczny, mówienie zaś – konkretne, jednostkowe, aktualne, nieograniczone, fizyczne. Zgodnie z paradygmatem generatywnym mowę wiązać trzeba z terminem „gramatyka uniwersalna”, łączącym się z hasłami: „kompetencja językowa” i „wykonanie językowe”. Socjolingwistyka zaś łączy zjawisko mowy z interakcją zachodzącą między zachowaniami wspólnymi (kompetencją językową i kompetencją komunikacyjną) a zachowaniami indywidualnymi (uwarunkowaną fizycznie i psychicznie realizacją zdań i wypowiedzi) (Grabias 1994). Natomiast mowa według kognitywistów jest funkcją rozwoju poznawczego człowieka, jego zdolności do konceptualizacji i postrzegania elementów rzeczywistości. Zdaniem Danuty Pluty-Wojciechowskiej „Człowiek mówiący to człowiek postrzegający, konceptualizujący i symbolizujący” (2011: 67).

⁹ Każdy ze słowników został opatrzony skrótem.

(1857: 167) oraz *niemowny, niemożny, niemowy, niemy* 1. «człowiek niemy, który gadać nie może», 2. «niemy, gadać nie chcący, nie lubiący» (1857: 331)¹⁰.

Słownik języka polskiego Floriana Czeplińskiego, Januarego Filipowicza, Wincentego Korotyńskiego i innych, tzw. wileński, (cz. I, 1861) (Wiln.) ujmuje dwa istotne hasła: *mówność* (rzeczownik żeński bez liczby mnogiej) 1. «skłonność do mówienia», 2. «łatwość mówienia» (1861: 684) oraz *niemówność* (rzeczownik żeński bez liczby mnogiej) 1. «brak łatwości mówienia, wymowy», 2. «milczącość, małomówność» (1861: 766).

Z kolei *Słownik języka polskiego* Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego, tzw. warszawski, (t. II i III, 1902) (Warsz.) zawiera hasła: *mowność* (rzeczownik bez liczby mnogiej od mowny) (1902, t. II: 1052), *mowny/mówny* z drugim znaczeniem «obdarzony mową, umiejący mówić, mówiący» (1902, t. II: 1052), *niemowność* (rzeczownik bez liczby mnogiej od niemowny); *niemówność* (1902, t. III: 294), *niemowny, niemówny*¹¹ odsyłające do hasła *niemy*, które z kolei jest definiowane jako «pozbawiony daru mowy; głuchoniemy» (1902, t. III: 294). Leksemy te są kodyfikowane jako „staropolskie”.

W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (t. IV, 1962, t. V, 1963) (Dor.) odnaleźć można hasła: *mownie* «z dużą łatwością, kunsztem w wystawianiu się, w mowie» (1962: 864)¹², *mowność* «łatwość wystawiania się, dar wymowy, elokwencja» (1962: 864)¹³, *mowny* 1. «umiejący mówić, zwłaszcza: umiejący i lubiący mówić dużo, z łatwością; mówiący dużo i łatwo; wymowny, wygadany», 2. «związany z mówieniem, z mową; wyrażający się w mówieniu; służący do mówienia» (1962: 864)¹⁴, *niemowność* «trudność wystawiania się, brak daru wymowy; skłonności do milczenia, małomówność» (1963: 106)¹⁵, *niemowny rzad. niemówny* 1. «nie mający daru wymowy; taki, który mało mówi, małomówny, nierozmowny; dawniej także: nie mówiący»¹⁶, 2. «niemy, niemowny» (1963: 106)¹⁷.

Słownik języka polskiego zredagowany przez Mieczysława Szymczaka (wyd. IX, t. II, 1994) (Szym.) kodyfikuje przymiotnik *mowny* 1. «związany z mówieniem, z mową; wyrażający się w mówieniu; służący do mówienia», 2. «wymowny, wygadany» (1994: 219)¹⁸. Z wyrazów o znaczeniu antonimicznym zawiera leksemy: *niemota* «brak zdolności mówienia z zachowaniem słuchu, głównie wskutek zaburzeń czynności ośrodków mowy w mózgu lub w następstwie ciężkich schorzeń

¹⁰ W każdym przypadku zastosowano pisownię oryginalną.

¹¹ Hasła poprzedzone graficznym kwalifikatorem „staropolski”.

¹² Hasło zostało poprzedzone kwalifikatorem „dawny”.

¹³ Hasło poprzedza kwalifikator „przestarzały”.

¹⁴ Drugie ze znaczeń jest określane jako „książkowe”.

¹⁵ Z kwalifikatorem „przestarzały”.

¹⁶ Z kwalifikatorem „przestarzały”.

¹⁷ Z kwalifikatorem „dawny”.

¹⁸ Drugie ze znaczeń ma kwalifikator „przestarzały”.

psychicznych» i *niemowa* «człowiek pozbawiony zdolności mówienia, najczęściej głuchoniemy» (1994: 341).

Największy z polskich leksykonów, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, zredagowany przez Halinę Zgółkową (t. 22 i 23, 1999) (Zgółk.), z wyrazów pokrewnych do kluczowych dla nas pojęć zawiera tylko leksemy: *mowny* 1. «taki, który związany jest z czynnością wyrażania myśli językiem artykułowanym, to jest symbolami dźwiękowymi»¹⁹, 2. «taki, który jest skłonny do mówienia, do dzielenia się swoimi poglądami, opiniami bez względu na stopień zainteresowania słuchaczy» (1999 t. 22: 61)²⁰ oraz *niemowa* 1. «człowiek nie mogący wydawać głosu, pozbawiony zdolności mówienia wskutek kalectwa; najczęściej także głuchoty», 2. «człowiek zachowujący milczenie, ktoś małomówny» (1999 t. 23: 408).

Uniwersalny słownik języka polskiego pod redakcją Stanisław Dubisza (t. II, 2003) (Dub.) podaje definicje hasła *mowny* 1. «wymowny, wygadany; także: rozmowny, gadatliwy», 2. «związany z mówieniem, z mową, zwłaszcza służący do mówienia» (2003: 726) oraz znaczenia haseł: *niemota* 1. «brak zdolności mówienia z zachowaniem słuchu, głównie wskutek zaburzeń czynności ośrodków mowy w mózgu lub w następstwie ciężkich schorzeń psychicznych»²¹, 2. «brak chęci mówienia w ogóle albo brak możliwości wypowiedzania się»²², 3. «osoba wolno myśląca, nierozgarnięta, powolna; gapa»²³ i *niemowa* 1. «osoba pozbawiona zdolności mówienia, najczęściej głuchoniema», 2. «osoba małomówna; milczek, mruk» (2003: 931)²⁴.

Podsumowując w ujęciu ilościowym powyższą deskrypcję, można stwierdzić, iż:

1. Zdecydowanie najczęściej przez leksykografów był definiowany przymiotnik *mowny* – sześć słowników (Lind., Warsz., Dor., Szym., Zgółk., Dub.). Tylko tzw. słownik wileński nie zawiera tego hasła.
2. Przymiotnik *niemowny* jest definiowany w trzech słownikach: Lind., Warsz. i Dor.
3. Rzeczownik odprzymiotnikowy *mowność/mówność* oraz jego antonim *niemowność/niemówność* to hasła znajdujące się w trzech słownikach: Wiln., Warsz., Dor.
4. Tytułowy termin artykułu – *niemowność* – jest definiowane przez starsze słowniki. Od roku 1963 nie pojawia się w poddanych analizie słownikach języka polskiego.
5. Hasło *niemówienie* nie występuje w wybranych słownikach języka polskiego.

¹⁹ Człon definiujący jest poprzedzony kwalifikatorami „psychologiczny, medyczny”.

²⁰ Z kwalifikatorem „przestarzały”.

²¹ Z kwalifikatorem „medycyna, medyczny”.

²² Z kwalifikatorem „książkowy”.

²³ Z kwalifikatorem „potoczny, potocznie”.

²⁴ Z oznaczeniem „żartobliwy, żartobliwie”.

Podsumowując z kolei zebrany materiał leksykograficzny jakościowo, po uwzględnieniu aspektów semantycznych, można sformułować następujące wnioski:

1. Przymiotnik *mowny* posiada trzy znaczenia: 1. «mogący mówić, obdarzony mową» (Lind., Warsz., Dor.), 2. «związany z mową» (Szym., Zgólk.), 3. «wymowny, wygadany» (Dub.). Najbliższe przyjętej linii argumentacyjnej jest znaczenie pierwsze.
2. Przymiotnik *niemowny* jest definiowany na dwa sposoby: 1. «niemogący mówić, pozbawiony mowy» (Lind., Warsz., Dor.), 2. «niemający daru wymowy» (Dor.). Znaczenie pierwsze odpowiada rozumieniu pojęcia – członu tytułu artykułu.
3. Słowniki kodyfikują dwa znaczenia rzeczownika odprzymiotnikowego *mowność/mówność*: 1. «skłonność do mówienia, łatwość mówienia» (Wiln., Dor.), 2. «dar mowy» (Warsz.). Znaczenie drugie odpowiada zaproponowanej w artykule konceptualizacji pojęcia.
4. *Niemowność/niemówność* posiada w analizowanych słownikach trzy znaczenia: 1. «brak łatwości mówienia/wymowy» (Wiln, Dor.), 2. «małomówność» (Wiln., Dor.), 3. «brak daru mowy» (Warsz.). W tym przypadku również konceptualizacja pojęcia w kategoriach braku mowy (jej daru) jest adekwatne do tez artykułu.

Reasumując: rzeczownik *niemówienie* nie występuje w analizowanych słownikach języka polskiego, z kolei znaczenie *niemowności* jako braku *mowności*, czyli predyspozycji pozwalającej używać mowy werbalnej, jest zawarte tylko w słowniku tzw. warszawskim.

Ujęcie systemowe

Współcześnie *niemówienie* i *niemowność* na gruncie lingwistyki to pojęcia silnie skorelowane z terminem *milczenie*²⁵. Przykładowo Zellig Harris, stojąc na gruncie strukturalizmu, wyróżnia dwa jego typy: prewerbalne, czyli poprzedzające replikę,

²⁵ Pozostałe konotacje semantyczne odsyłają do dwóch innych pojęć: *przemilczenia* i *pauzy*. *Przemilczenie* to zachowanie komunikacyjne polegające na powstrzymaniu (cenzura) lub powstrzymywaniu się (autocenzura) od komunikowania określonych treści, będące przejawem milczenia relatywnego w tekście wypowiedzi (Śniatkowski 2002: 13), utożsamiać je można z niemówieniem o pewnych tylko sprawach (Dąbska 1963: 75). Ta jednostka komunikacji, zaliczana do podstawowych aktów mowy, pełni funkcje eliminujące (tu: unikanie „przeinformowania”, eliminacja informacji tautologicznych, redundantnych, niepożądanych, zapobieganie powstaniu tekstu lub aktu mowy przed werbalizacją, niedopowiedzenie w trakcie werbalizacji) lub stylistyczne (tu: *praeteritio* – deklaracja pominięcia niektórych kwestii, *reticentia* – nagłe przerwanie rozpoczętej myśli i zdania) (Śniatkowski 2002: 13; por. także Michalik, Cholewiak, Jagiełowicz 2016). Z kolei pauza, czyli przerwa w ciągu fonicznym, zero dźwięku w systemie znaków akustycznych, odcinek pusty w linii fali głosowej (por. Gołąb, Heinz, Polański 1970: 415; Kulawik 1994: 36; Polański (red.) 1999: 427; por. także Michalik, Cholewiak, Jagiełowicz 2016; Zyss, Zięba 2015), pełni funkcję delimitacyjną (segmentacyjną), związaną z aspektem składniowym, gramatycznym wypowiedzi, ponadto semantyczną i stylistyczną. Z perspektywy formalnej pauzy analizuje się pod względem czasu ich trwania (tu: długie, czyli trwające powyżej sekundy, krótkie – poniżej sekundy) oraz pod kątem postaci dźwiękowej, która stanowi ich wypełnienie (tu: właściwe, czyli niewypełnione, wypełnione, na przykład nieartykułowanymi dźwiękami, dźwiękami artykułowanymi, jednostkami leksy-

oraz postwerbalne, pojawiające się po wypowiedzi słownej (Harris 1979: 199, por. także Michalik, Cholewiak, Jagiełowicz 2016). Natomiast pragmatyczna teoria milczenia Muriel Saville-Troike widzi w nim akt komunikacji zawierający treść propozycyjną, czyli dającą się przełożyć na wyrażenia językowe, posiadający własną siłę illokucyjną, ale poddający się interpretacji jedynie w kontekście wypowiedzi słownej²⁶. Z kolei John Lyons, rozwijając teorię komunikacji, wyodrębnia milczenie informatywne, znaczące dla odbiorcy, oraz komunikatywne, znaczące dla nadawcy (1983: 36). Polska lingwistyka, w osobie Jolanty Rokoszowej, podaje, iż milczenie może być transcendentne, związane z ciszą, będące funkcją świata poznawalnego, stanowiącą neutralne, nienacechowane tło dla języka jako systemu semiotycznego, lub znaczące – pojawiające się na planie semiotycznym języka i zdolne wyrażać określone treści (1983: 132–135). Ta sama autorka koegzystencję milczenia i mówienia (mowy) ujmuje w formie pięciu dychotomii: 1) mówić/nie mówić – dotyczy formy przekazu i realizowana jest przez oznaczającą (*signifiant*) stronę znaku; 2) mówić/nie mówić – charakter semantyczny i odpowiada treściowej, oznaczanej (*signifié*) stronie znaku; 3) powiedzieć/nie powiedzieć – pragmatyczny wymiar działania i decyzji; 4) słuchać/nie słuchać – perspektywa słuchacza; 5) odpowiadać/nie odpowiadać – perspektywa odpowiadającego (Rokoszowa 1994: 33–35; por. także Śniatkowski 2002; Michalik, Cholewiak, Jagiełowicz 2016; Cholewiak 2016)²⁷.

Przywołując z kolei klasyczne pojęcia ugruntowane w lingwistyce wraz z rozpowszechnieniem się paradygmatu strukturalistycznego: *langage*, *langue*, *parole* (de Saussure 1916/2007), termin *niemowność* łączyć można ze zjawiskiem nazywanym *langage*, czyli całością działań językowych określonej społeczności mówiącej (Grzegorzczkowska 2007: 55), zaś *niemówienie*, z racji na jego jednostkowość, konkretność, „idiolektalność”, aktualność i fizyczność – z płaszczyzną *parole*. Przy obecnym stopniu zaawansowania refleksji metodologicznej na temat *niemówienia* i *niemowności* trudno zaproponować termin łączyący się z abstrakcyjnością, potencjalnością, psychicznością, społecznością i ograniczonością płaszczyzny *langue*. Zważywszy dodatkowo na fakt, iż nie ma dziś na świecie języka osób niemówiących w znaczeniu systemu znaków posiadającego wszystkie cechy istotne języków naturalnych (konwencjonalność, foniczność, dwustopniowość, dwuklasowość, abstrakcyjność, polisemiczność, uniwersalność) (Grzegorzczkowska 2007: 22–33, por. także Grzegorzczkowska 2008) oraz spełniającego większość funkcji (generatywną,

kalnymi, oraz częściowo wypełnione, czyli będące połączeniem pauzy właściwej z wypełnioną) (Śniatkowski 2002: 15–18; Michalik, Cholewiak, Jagiełowicz 2016).

²⁶ Innymi słowy jest to milczenie alternatywne – samodzielna replika wypełniająca miejsce oczekiwanej wypowiedzi słownej – wybierane przez nadawcę korzystającego z alternatywy: mówić lub milczeć (Saville-Troike 1989: 146).

²⁷ Refleksja lingwistyczna na temat milczenia wiąże się często z wątkami filozoficznymi. Przykładowo Izydora Dąbska uważa, iż omawiany fakt można rozpatrywać jako: 1) wyraz i środek komunikowania; 2) środek taktyczny działania; 3) symptom charakterologiczny; 4) kategorię moralną; 5) kategorię estetyczną; 6) kategorię mistyczną (Dąbska 1963: 73–79).

kognitywną, socjalizującą, kulturotwórczą) (Łuczyński 2011: 17; 2015: 21)²⁸, zadanie to jawi się jako niewykonalne (por. Michalik 2012, 2013).

Terminologiczne zależności między klasycznymi pojęciami lingwistyki a *niemownością* i *niemówieniem* przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1.

Lingwistyka	„Nauka o niemówieniu”
1. langage (de Saussure) 2. mowa (Grabias)	niemowność
1. langue (de Saussure) 2. forma (von Humdoldt) 3. langue (Sechehaye) 4. Sprachgebilde (Trubeckoj) 5. Sprachgebilde (Bühler) 6. Sprachorganismus (Weisgerber) 7. language (Gardiner) 8. competence (Chomsky) 9. code (Eco) 10. zachowania wspólne (Grabias)	–
1. parole (de Saussure) 2. jednostkowe przejawy mówienia (von Humdoldt) 3. parole organisée (Sechehaye) 4. Sprechakt (Trubeckoj) 5. Sprechhandlung (Bühler) 6. Sprechen (Weisgerber) 7. speech (Gardiner) 8. performance (Chomsky) 9. message (Eco) 10. zachowania indywidualne (Grabias)	niemówienie

Źródło: opracowanie własne

Zakończenie

Dokładna liczba osób niemówiących na skutek niemowności, czyli takich, które nie podejmują zespołu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek mówiący (mówienia), nie poznają tym samym rzeczywistości na poziomie osób mownych, nie przekazują jej interpretacji (na skutek niemówienia) innym uczestnikom życia społecznego, nie jest znana. Szacuje się, że jest ich w Polsce ponad sto tysięcy. Abstrahując od przyczyn wywołujących ten stan, czasu jego pojawiania się w życiu jednostki, rokowań odnośnie do możliwości porozumiewania się werbalnego, to złożone zjawisko wymaga głębokiej refleksji transdyscyplinarnej, również w zakresie ujęć terminologicznych. Wynika to z faktu, iż przedstawione tu analizy

²⁸ R. Grzegorzczkova, przywołując opinie socjologów języka na temat *langage*, mówi tylko o dwóch funkcjach mowy (języka jako zjawiska społecznego): socjalizującej oraz kulturotwórczej (2007: 55).

i tok argumentacji mają bez wątpienia charakter preliminaryjny, zaproponowane zaś terminy – roboczo.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., 1975, *Logika pragmatyczna*, Warszawa.
- Cholewiak A., 2016, *Tempo wypowiedzi gimnazjalistów – pilotażowe badania ilościowo-jakościowe*, „Forum Logopedyczne”, nr 24, s. 101–111.
- Czepeliński F., Filipowicz J., Korotyński W. i in., 1861, *Słownik języka polskiego*, Wilno.
- Dąbska I., 1963, *Milczenie jako wyraz i jako wartość*, „Roczniki Filozoficzne” 1, XI, s. 73–79.
- Doroszewski W., 1958, *Uwagi i wyjaśnienia wstępne do słownika języka polskiego*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1, Warszawa, s. 7–48.
- Doroszewski W. red., 1962, *Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa.
- Doroszewski W. red., 1963, *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa.
- Dubisz S., 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.
- Gołąb Z., Heinz A., Polański K., 1970, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa.
- Grabias S. 1994, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Grabias S., 2001, *Perspektywy opisu zaburzeń mowy*, [w:] *Zaburzenia mowy*, red. S. Grabias, Lublin, s. 11–43.
- Grabias S., 2012, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, red. S. Grabias, M. Kurkowski, Lublin, s. 16–69.
- Grzegorzczkowska R., 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 2008, *Cechy swoiste naturalnego języka ludzkiego*, [w:] *Swoistość człowieka? Język*, red. J. Tomczyk, G. Bugajak, Warszawa, s. 115–130.
- Harris Z., 1979, *Założenia metodologiczne językoznawstwa strukturalnego*, [w:] *Językoznawstwo strukturalne*, red. H. Kurkowska, A. Weinsberg, Warszawa, s. 158–174.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1902, *Słownik języka polskiego*, t. II i III, Warszawa.
- Krzyżanowski P., 1993, *O rodzajach definicji i definiowaniu w lingwistyce*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński i J. Tokarski, Lublin, s. 387–400.
- Kulawik A., 1994, *Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego*, Kraków.
- Linde B.S., 1857, *Słownik języka polskiego*, t. III, wyd. II, Lwów.
- Łuczyński E., 2011, *Rozgryzając tajniki mowy. Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk.
- Łuczyński E., 2015, *Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk.
- Michalik M., 2012, *Dyzartria i anartria w kontekście wieloaspektowej diagnozy różnicowej*, [w:] „Nowa Logopedia”, t. 3: *Diagnoza różnicowa zaburzeń komunikacji językowej*, red. M. Michalik, A. Siudak, Z. Orłowska-Popek, Kraków, s. 383–406.
- Michalik M., 2013, *Niemówienie jako problem lingwistyczny, kulturowy i szkolny. Uwagi neulingwisty*, [w:] *Synergia. Mowa – Terapia – Wychowanie*, red. M. Michalik, A. Hetman, Jastrzębie-Zdrój-Kraków, s. 9–19.
- Michalik M., Cholewiak A., Jagiełowicz W., 2016, *Niemówienie, milczenie, przemilczenie, pauza, czyli wielkie nic w teorii i praktyce logopedycznej*, [w:] *Problemy badawcze i diagnostyczne w logopedii*, red. I. Jaros, R. Gliwa, Łódź, s. 79–94.

- Mirecka U., 2008, *Standard postępowania logopedycznego w przypadku dyszartrii*, „Logopedia” t. 37, s. 235–242.
- Pluta-Wojciechowska D., 2011, *Mowa dzieci z rozszczepem wargi i podniebienia*, Kraków.
- Polański K. red., 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rokoszowa J., 1983, *Język a milczenie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XL, s. 129–137.
- Rokoszowa J., 1994, *Milczenie jako fakt językowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” L, s. 27–47.
- Saville-Troike M., 1989, *The ethnography of communications. An introduction*, Oxford.
- Saussure de F., 1916/2007, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa.
- Skoczek A., 2015, *Mutyzm – zagadnienia teorii i praktyki*, Kraków.
- Surowaniec J., 1992, *Słownik terminów logopedycznych*, Kraków.
- Surowaniec J., 1999, *Logopedyczny słownik terminologii diagnostycznej*, Kraków.
- Surowaniec J., 2012, *Logopedyczny słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Kraków.
- Szymczak M. red., 1994, *Słownik języka polskiego*, t. II, wyd. IX, Warszawa.
- Śniatkowski S., 2002, *Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy. Ujęcie lingwoedukacyjne*, Kraków.
- Tarkowski Z. red., 1999, *Dyszartria. Teoria i praktyka*, Lublin.
- Źłokiński W., 2005, *Zaburzenia mowy o typie dyszartrii*, [w:] *Podstawy neurologopedii. Podręcznik akademicki*, red. T. Gałkowski, E. Szelaąg, G. Jastrzębowska, Opole, s. 907–929.
- Zgółkowa H. red., 1999, *Praktyczny słownik współczesnego języka polskiego*, t. 22, Poznań.
- Zgółkowa H. red., 1999, *Praktyczny słownik współczesnego języka polskiego*, t. 23, Poznań.
- Zyss T., Zięba A., 2015, *Tempo mówienia – kilka uwag z psychiatrycznego punktu widzenia*, „*Neurolingwistyka praktyczna*”, nr 1, s. 15–26.

Mutism and muteness – defining their range of meaning and what they denote

Abstract

The article contains the lexical and semantical analysis of the terms *mutism* and *muteness*. It tries to define them from the point of view of modern linguistics and takes into consideration their speech therapy background and the definitions which are suggested by the major dictionaries of the Polish language. Both terms are discussed with reference to such terms as: *langage, langue, parole* (de Saussure), *competence, performance* (Chomsky).

Keywords: mutism, muteness